

Lectio praecursoria

Suunnitelmia suunnittelun vuoksi? Rangaistusajan suunnitelman merkitys vangin poistumislupa- ja siirtoasiassa

MIA KILPELÄINEN

Mia Kilpeläisen väitöskirja ”Suunnitelmia suunnittelun vuoksi? Rangaistusajan suunnitelman merkitys vangin poistumislupa- ja siirtoasiassa.” tarkastettiin Itä-Suomen yliopiston yhteiskunta- ja kauppatieteiden tiedekunnassa 9.8.2024. Vastaväittäjänä toimi dosentti Heini Kainulainen Turun yliopistosta ja kustoksena professori emeritus Matti Tolvanen Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden laitokselta. Väitöskirja on luettavissa verkko-osoitteesta: <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/32883>.

Tutkimukseni aiheena on rangaistusajan suunnitelman merkitys vangin poistumislupa- ja siirtoasiassa. Rangaistusajan suunnitelma on asiakirja, joka laaditaan jokaiselle ehdotonta vankeusrangaistusta suorittamaan tulevalle vangille tuomion pituudesta huolimatta. Vuositasolla tarkasteltuna laitoksissamme pannaan täytäntöön noin 4 000 vankeustuomiota, päivittäisen keskivankilukumäärän ollessa noin 2 300 (Rikosseuraamuslaitoksen tilastollinen vuosikirja 2023, 24–25). Suunnitelmia siis laaditaan paljon vankeustuomion täytäntöönpanosta vastaavan viranomaisen, Rikosseuraamuslaitoksen, toimesta.

Suunnitelma otettiin systemaattisesti käyttöön vuonna 2006 vankeuslain kokonaisuudistuksen yhteydessä. Suunnitelmatyön tavoitteena on tehdä rangaistusajasta hallittu kokonaisuus, jonka aikana vankia pyritään kuntouttamaan siten, että hänen riskinsä syyllistyä uusiin rikoksiin tulevaisuudessa pienenee. (HE 263/2004 vp.)

Suunnitelmassa voidaan vangille asettaa enintään yhdeksän tavoitetta, jotka voivat muun muassa olla päihteisiin, koulutukseen, velko-

jen hoitoon, kuntoutukseen, perhesuhteisiin, arjen taitoihin, asenteisiin tai työelämäyhteyksiin liittyviä asioita. Vangin laitosaikaisilla toiminnoilla tulisi edistää suunnitelmassa määriteltyjen tavoitteiden toteutumista (Mohell & Pajuoja, 2006, 67). Suunnitelman toteutumista tulee myös seurata vähintään kolme kertaa vuodessa (Valtioneuvoston asetus vankeudesta 548/2015, 16 §). Suunnitelma on siten vankeinhoidollinen työkalu, jonka avulla pyritään ohjaamaan sitä, että kukin vanki saa hänen uusimisriskiinsä, tarpeisiinsa ja vastaanottokykyynsä nähden soveltuvaa toimintaa.

Suunnitelman laadintaan ja sen mukaiseen toimintaan osallistuminen voi toisinaan vaatia vangin motivointia. Motivointi voi kietoutua mainintoihin siitä, että osallistumalla suunnitelman mukaiseen toimintaan ja edistymällä siinä, vanki voi saada poistumislupia aikaisemmin, mahdollisesti jo puolet laitoksessa oloajan jälkeen laskennallisen 2/3 ajan sijaan tai mahdollisuudella siirtyä vapaampiin oloihin avolaitokseen tuomion myöhemmässä vaiheessa (Mohell & Pajuoja, 2006, 70). Motivointi voi tapahtua myös hyvin arkisissa

kohtaamisissa ja esimerkiksi halukkuutta eri toimintaohjelmiin osallistumiseksi voidaan vauhdittaa muistuttelulla rangaistusajan suunnitelmassa olevista tavoitteista. Täytäntöönpanoviranomaisten retoriset valinnat voivat siis alleviivata suunnitelman merkitystä.

Suunnitelman merkitystä korostaa myös se, että se on vankeuslaissa mainittu yhtenä harkintaperusteena joissakin vankia koskevissa päätöksentekotilanteissa. Kyseisiä päätösoitoja ovat juuri tutkimuksen kohteena olevat rangaistusajan pituuden perusteella anottavat poistumisluvat (VankL 14:1 §) ja avolaitossiirrot (VankL 6:1 §). Suunnitelman tulisikin näkyä myös vankia koskevassa päätöksenteossa yhtäältä lain asettamien harkintakriteerien valossa, mutta toisaalta suunnitelman linjakkaan ilmenemisen näkökulmasta. Suunnitelman tulisikin läpileikata kaikki täytäntöönpanoprosessiin liittyvät seikat, päätöksenteko mukaan lukien. Mikäli suunnitelma jää katveeseen joissakin vankia koskevissa asioissa, työkalun uskottavuus väijäämättä liudentuu. Poistumisluvat ja avolaitossiirrot ovat vangin näkökulmasta merkittäviä asioita, joilla on suora yhteys rangaistusajan ankaruuteen.

Olen tutkimuksessani asettanut kolme tutkimuskysymystä suunnitelman tosiasiallisen roolin selvittämiseksi:

- 1) Missä määrin päätöksenteko vastaa vankeusrangaistuksen täytäntöönpanolle asetettuihin tavoitteisiin, erityisesti rangaistusajan suunnitelman näkökulmasta tarkasteltuna?
- 2) Millainen rooli rangaistusajan suunnitelmalla päätösharkinnassa on käytännössä?
- 3) Mitkä vankiin liittyvät tekijät ovat yhteydessä rangaistusajan pituuden perusteella anottua poistumislupaa ja avolaitossiirtoa koskevan päätöksen lopputulemaan?

Tutkimuskysymysten selvittämiseksi olen analysoinut kaikki vuonna 2014 tehdyt ran-

gaistusajan pituuden perusteella anottut poistumislupapäätökset, joita oli 7 776 kappaletta, ja vangin omasta anomuksesta vireille tulleet avolaitossiirtoa koskevat päätökset. Niitä puolestaan oli 2 113 kappaletta. Aineisto on pimitetty Rikosseuraamuslaitoksen ylläpitämästä vankitietojärjestelmästä, johon keskitetysti kootaan kaikki tieto niin rangaistusta suorittavasta vangista ja hänen kaikista laitosaikaisista asioistaan. Tutkimuskäyttöön luovutettu aineisto sisälsi taustatietoja hakemuksen jättäneestä vangista, tiedot hänen rangaistusajan suunnitelmastaan sekä päätöstä koskevat tiedot, kuten hakemuksessa esitetty hakijan antama selvitys, esittelijän päätösesitys ja päätöksentekijän päätös perusteluineen.

Kysymykseen siitä, mitkä vankiin liittyvät tekijät ovat yhteydessä päätöksen lopputuloksen kanssa, etsittiin vastausta tilastollisin monimuuttujamenetelmin, toisin sanoen regressioanalyysia hyödyntäen. Poistumislupa-asiassa saamani tutkimustulokset osoittivat, että vangin ikä, laitostyyppi, aikaisempi poistumisluparikkomus, laitosaajan pituus, rangaistusajan suunnitelman toteutuminen ja suunnitelman tavoitteista päihderiippuvuuden hoitoon liittyvät seikat olivat tilastollisesti merkitsevässä yhteydessä kielteiseen poistumislupapäätökseen. Toisin sanoen tulokset osoittivat, että vanhemmilla henkilöillä on suurempi todennäköisyys saada myönteinen poistumislupapäätös. Mikäli vangilla on aikaisempi poistumisluparikkomus tai poistumislupaa anotaan suljetusta vankilasta, kielteisen poistumislupapäätöksen todennäköisyys kasvaa. Edelleen, mitä pidempi laitosaika vangilla on suoritettavana, sitä suurempi todennäköisyys hänellä on saada myönteinen päätös lyhyttä tuomiota suorittavaan verrattuna. Rangaistusajan suunnitelmien tavoitteiden toteutumattomuus indikoi myös kielteisen päätöksen todennäköisyyden kasvua. Niillä vangeilla, joilla yli puolet rangaistusajan suunnitelman tavoitteista oli arvioitu toteutumattomaksi, todennäköisyys saada kielteinen päätös kasvoi. Yksittäisistä rangaistusajan suunnitelman tavoitekatteista päihteet ja muut riippuvuu-

det -kategoria oli yhteydessä kielteiseen poistumislupapäätökseen.

Avolaitossiirtoa koskevissa asioissa tulokset olivat jossain määrin samansuuntaisia poistumislupia koskevan analyysin kanssa. Tulosten mukaan vangin ikä, ulkomaalaistaustaisuus, laitospajan pituus ja vankikertaisuus olivat tilastollisesti merkitsevässä yhteydessä myönteisen siirtopäätöksen kanssa. Iän karttuminen kasvatti todennäköisyyttä saada myönteinen siirtopäätös avolaitokseen. Sen sijaan ulkomaalaistaustaisuus, laitospajan pituuden kasvaminen, aikaisemmat laitospajat ja se, että tuomiosta on suoritettu yli puolet, vähensivät myönteisen päätöksen todennäköisyyttä. Rangaistusajan suunnitelmassa määritellyt tavoitteet eivät olleet tilastollisesti merkitsevässä yhteydessä myönteisen siirtopäätöksen kanssa. Saaduista tuloksista huomiota erityisesti kiinnittää laitospajan pituuden ja avolaitospäätöksen välinen yhteys. Mitä pidemmästä laitosajasta on kyse, sitä epätodennäköisempi on myönteinen avolaitossiirtopäätös. Kyseinen tulos on mielenkiintoinen. Se vahvasti viittaa siihen, että vankeinhoidollinen ideaali – asteittainen vapauttaminen – ei välttämättä toteudu optimaalisella tavalla. Asia on luonnollisesti monitahoisempi.

Rangaistusajan suunnitelman tosiasiallista roolia koskevaan kysymykseen etsin vastausta laadullisin tutkimusmenetelmin, toisin sanoen sisällönanalyysin avulla. Analyysin kohteena olivat molempien asiaryhmien (niin poistumislupien kuin avolaitossiirtojen) kunkin päätökseen liittyvä asian esittely, joka on vapaamuotoinen teksti päätöksentekijälle siitä, millaista päätöstä ehdotetaan ja millä perusteilla. Tämän lisäksi analysoitiin kunkin päätöksen vapaamuotoiset perusteet, mikäli niitä oli kirjoitettu päätökseen.

Poistumislupia koskevan päätöksentekoprosessin asiakirja-aineiston analyysi osoitti ensisijaisesti kaksi asiaa. Ensiksi päätökset ovat erittäin heikosti perusteltuja. Perusteluilla on merkitystä vangille itselleen, mutta peruste-

lujen riittävyys ja perusteluvollisuuden noudattaminen lisäävät myös luottamusta viranomaista kohtaan. Lisäksi viranomaisen toimintaa sitoo hallintolain asettamat reunaehdot, joita myös Rikosseuraamuslaitoksen merkittävää julkista valtaa käyttävänä tahona on noudatettava niin toiminnassaan ylipäänsä kuin päätöksenteossa.

Toiseksi rangaistusajan suunnitelma ei juurikaan näyttäyty laadituissa asiakirjoissa. Rangaistusajan suunnitelma oli eksplisiittisesti mainittu ainoastaan yhdeksässä prosentissa päätösesityksistä. Suunnitelmaan liittyvät maininnat olivat jaettavissa kolmeen kategoriaan: poistumislupaa puoltavana tai sitä vastaan puhuvana seikkana tahi muun informaation lähteenä. Poistumislupaa puoltavien rangaistusajan suunnitelmaan liittyvien mainintojen osalta perustelu oli toteavaa (esimerkiksi suunnitelma toteutunut tai poistumislupa edistää suunnitelman toteutumista). Sen sijaan esittelyssä ei juurikaan avattu sitä, millä tavoin edistymistä on tapahtunut. Kielteisiin lopputuloksiin päätyneiden esittelyiden osalta rangaistusajan suunnitelmaan vetoaminen oli vähäisempää kuin myönteisten päätösesitysten kohdalla, mutta suunnitelmaan vedottiin yhtä lailla toteavasti. Kuitenkin tulosten perusteella voidaan todeta, että kielteiset päätösesitykset olivat ylipäänsä paremmin perusteltuja kuin myönteiset, vaikka rangaistusajan suunnitelma ei perusteluissa juuri näyttäytynyt.

Päätösten vapaamuotoisten perustelujen analyysistä saatujen tulosten mukaan perusteluja oli kirjattu vajaaseen viidesosaan kaikista päätöksistä. Lähestulkoon kaikki tapaukset liittyivät kielteiseen poistumislupapäätökseen. Rangaistusajan suunnitelma sen sijaan esiintyi ainoastaan vajaassa 15 prosentissa niistä päätöksistä, joihin perusteluja oli ylipäänsä kirjattu. Valtaosassa tapauksista rangaistusajan suunnitelmaa oli käytetty negatiivisena päätösperusteena. Tiivistäen voidaan todeta, että siinä, missä asian esittelyä koskevissa tekstiosioissa rangaistusajan suunnitelmaan

vetoaminen oli pääasiallisesti positiivista ja kannustimen omaista, varsinaisessa päätöksessä suunnitelmassa etenemättömyys sai sanktioivan roolin. Rangaistusajan suunnitelman etenemättömyydellä tai siihen rinnasteisella asialla perusteltiin kielteisiä päätöksiä.

Avolaitossiirtoa koskevissa asioissa kertynyt, kutakin päätösasiaa koskeva, asiakirja-aineisto analysoitiin poistumislupa-asioiden kanssa yhteneväisesti. Rangaistusajan suunnitelmaan liittyvä perustelu ilmeni hieman yli kolmanneksessa kaikista päätösesityksistä. Asian esittelyä koskeva tarkastelu osoitti, että myönteiseen lopputulemaan päätyneitä esityksiä perusteltiin ylipäänsä monipuolisemmin kuin negatiiviseen lopputulemaan päätyneitä. Myönteisissä päätösesityksissä perustelut useimmiten liittyivät päihdeasioihin liittyviin positiivisiin näkökohtiin tai kehitykseen tai sekä vangin soveltuvuuteen laitoksen toimintaan. Rangaistusajan suunnitelma oli mainittu vajaassa kolmanneksessa myönteisistä päätösesityksistä. Kielteisissä päätösesityksissä perustelut liittyivät vangin riskiin olla noudattamatta avolaitoksen järjestystä, rikoksettomuutta tai vankilan alueella pysymisvaatimusta. Toiseksi eniten kielteisissä päätösesityksissä vedottiin vangin rangaistusajan suunnitelmaan ja siinä etenemättömyyteen.

Avolaitossiirtoa koskevien päätösten perusteluiden analyysin tuloksista voidaan todeta, että lähes kaikki päätökset oli perusteltu vapaamuotoisella tekstillä. Asian esittelyä koskevan tekstiosion ja päätöksen vapaamuotoisten perusteluiden rinnakkaisluvun avulla tehty analyysi osoitti, että sekä asian esittely että päätösteksti olivat erittäin samansisältöiset. Vajaassa viidenneksessä perusteluja oli muokattu. Myönteisissä päätöksissä muutokset liittyivät rangaistusajan suunnitelmaan siten, että asian esittelyssä mainitut suunnitelmaan liittyvät näkökohdat oli perusteluista jätetty pois. Sen sijaan kielteisissä päätöksissä muutokset liittyivät nimenomaisesti perustelujen monipuolistamiseen, joskaan rangaistusajan suunnitelma ei niissä näyttäytynyt. Jos po-

sitiivinen suunnitelmaan liittyvä palaute ei välity päätöksen saajalle, se on omiaan lisäämään välinpitämättömyyttä suunnitelmatyötä kohtaan. Rangaistusajan suunnitelman esiintyminen kielteisissä päätöksissä negatiivisena asiana voi osaltaan toimia suunnitelman mukaisen etenemisen motivaattorina.

Avolaitossiirtoja koskevan asiakirja-aineiston analyysin tulokset antavat viitteitä kahdesta asiasta. Ensinnäkin päätökset ovat paremmin perusteltuja kuin poistumislupa-asioita koskevat päätökset. Hallintolain näkökulmasta arviotuna tätä on pidettävä hyvänä asiana. Siirtopäätökset on tehty silloisissa aluekeskuksissa, jolloin tulokset antavat osviittaa siitä, että päätöksentekoon liittyvä muodollinen osaaaminen on yksittäisiä vankiloita paremmalla tasolla. Toiseksi rangaistusajan suunnitelman rooli siirtoa koskevassa asiassa ohenee asian esittelyn ja päätöksenteon välillä, eikä sitä juurikaan eksplisiittisesti kommunikoida päätösasiakirjoissa.

Yhteenvedona vankia koskevan päätöksenteon tarkastelusta on todettava, että rangaistusajan suunnitelma ei ole saavuttanut sellaista roolia, jota vankeuslain voimaantumisen yhteydessä korostettiin. Päätöksenteon kontekstissa suunnitelman voidaan todeta olevan erittäin näkymätön. Tämä on omiaan liudentamaan rangaistusajan suunnitelman merkitystä vangin toimintaa ohjaavana työkaluna ja sitä kautta heikentämään vankeusrangaistuksen täytäntöönpanolle asetettujen tavoitteiden eli valmiuksien lisäämisen, rikoksettomuuteen sitoutumisen ja integraation saavuttamista. Edelleen tällä voi olla merkitystä laajempien kriminaali- lähemmin kontrollipoliittisten päämäärien tavoittamisessa. Lisäksi institutionaalisten edellytysten ja hallinnon näkökulmasta tarkasteltuna rangaistusajan suunnitelman näkymättömyys voi horjuttaa vangin luottamusta päätöksentekoprosessiin ja siten liudentaa prosessuaalisen oikeudenmukaisuuden kokemusta (ks. esim. Beijersbergen ym. 2015; Reisig & Mesko 2009).

Suunnitelmiin liittyy nähdäkseni myös vahva viestinnällinen funktio. Ensiksi suunnitelman laadintatyössä suunnitelmatyökalun kautta kommunikoidaan ne asiat, joihin muutosta toivotaan. Laitosaika tulisi käyttää suunnitelmaa edistävien asioiden parissa ja suunnitelman merkitystä tulisi arkipäiväisissä kohtaamisissa korostaa. Jo suunnitelman laadintavaiheessa voidaan alleviivata suunnitelman noudattamisesta koituvia hyötyjä kuten esimerkiksi poistumislupien suurempaa mahdollisuutta tai mahdollisuutta siirtyä avolaitosoloihin – kuten lektioni alkupuolella jo totesin. Näin viranomaisten käyttämä retoriikka korostaa rangaistusajan suunnitelman merkitystä. Retoristen valintojen merkitystä voi heikentää, jos rangaistusajan suunnitelmaa ei systemaattisesti sanallisteta päätöksenteossa.

Pohjimmiltaan kysymyksen tulisi olla kuitenkin siitä, kenen tarpeisiin suunnitelmia tosiasiassa laaditaan. Kysymys on relevantti myös muilla hallinnonaloilla kuin rikosseuraamusalalla. Eri viranomaisten palvelujen piirissä laaditaan koko joukko asiakas-, kuntoutus-, aktiivointi- ym. suunnitelmia ja sosiaali- ja terveysalan uudistuksessa – niin sanotussa sote-uudistuksessa – kunnianhimoisena tavoitteena on nivoa kaikki henkilöä koskevat suunnitelmat yhteen. Tyypillisesti vangeilla on tarvetta asioida myös muiden kuin rikosseuraamusalan viranomaisten kanssa sekä ennen laitosaikaa että sen jälkeen. Nähtäväksi jää, miten tavoitteessa onnistutaan.

Lopuksi on kuitenkin todettava, että rangaistusajansuunnitelma työkaluna puoltaa paikkaansa. Parhaimmillaan se toimii erityispreventiivisiä päämääriä palvelevalla tavalla. Täytäntöönpanoviranomaisten työn tavoitteena on pyrkiä vaikuttamaan rikoksen uusimiskäytännön pienentämiseen, mihin pyritään suunnitelmallisuuden ja toimenpiteiden (interventioiden) oikea-aikaisuudella. Suunnitelma toimii viestintäkeinona ja oivallisena vangin kanssa käytävän vuorovaikutuksen fasilitoijana – ainakin niissä hetkissä, joissa suunnitelman seuranta tehdään. Ongelmal-

lia rangaistusajan suunnitelman kontekstissa ovat lyhyet laitosajat, joissa suunnitelman mukainen työskentely jää väijäämättä ohueksi ja joita erittäin iso osa täytäntöönpanovirastoista on. Lisäksi suunnitelman eksplisiittinen näkymättömyys päätöksenteossa antaa viitteitä siitä, että suunnitelma palvelee ainoastaan hallinnollisia tavoitteita tai toimii mittarina täytäntöönpanoviranomaisten työn suoritteiden mittaamiselle. Tästä johtuen on todettava, että hyvistä tarkoituspäätöksistä huolimatta rangaistusajan suunnitelman roolin jäädessä vähäiseksi, jää sen potentiaali vankeinhoidollisena työkaluna väijäämättä täysimääräisesti hyödyntämättä.

KIRJALLISUUS

- Arola-Järvi, A. (2012). *Suunnitelmallisen vankeusajan käsikirja. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus*. Oppikirja 1/2012. Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere.
- Beijersbergen, K. A. – Dirkzwager, A. J. E. – Eichelsheim, V. I. – Van Der Laan, P. H. & Nieuwbeerta, P. (2015). Procedural Justice, Anger, And Prisoners' Misconduct. *Criminal Justice and Behavior*, 42(2), 196–218. DOI: [10.1177/0093854814550710](https://doi.org/10.1177/0093854814550710).
- HE 263/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi.
- Mohell, U. & Pajuoja, J. (2006). *Vankeuspaketti. Vankeinhoidon kokonaisuudistus käytännössä*. Tietosanoma Oy, AS Pakett, Tallinna.
- Reisig, M. D. & Mesko, G. (2009). Procedural justice, legitimacy, and prisoner misconduct. *Psychology, Crime and Law* 15(1), 41–59. <https://doi-org.libproxy.tuni.fi/10.1080/10683160802089768>.
- Rikosseuraamuslaitoksen tilastollinen vuosikirja 2023. Saatavilla: https://rikosseuraamus.fi/material/sites/rise_ja_rskk_yhteiset/dokumentit/qgn6jsfk2/RISE_Tilastollinen_vuosikirja_2023.pdf